СТ. СТАМАТОВЪ
Полковникъ о. з.

ИСТОР. АРХИВ

Спомени

ЗА

Георги Дѣлчевъ

И

Борисъ Дранговъ

ПОСВЕЩАВА СЕ НА ОНИЯ, КОИТО ВЪРВЯТЪ ПО ДИРИТѢ ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ПЛЕМЕ.

ЦЕНА 25 ЛЕВА.

Печатница на П. Глушковъ, София, „Бачо-Киро" № 17, телефонъ 5-39.

СПОМЕНИ ЗА БОРИСЪ ДРАНГОВЪ

Ще дойде день, когато ще се пише не само изчерпателна биография на тоя достоенъ синъ на Македония, но и голѣмата книга на всички великани на Македонската трагедия и тогава, може би, тия спомени ще бѫдатъ единъ ценен приносъ. Името на Борисъ Дранговъ живѣе въ сърдцата на цѣло едно поколение отъ преди и презъ голѣмата война и неговия животъ ще бѫде поучителенъ за всички. Сѫщо така, неговото име ще заеме едно отъ първитѣ мѣста на голѣмата книга на Македония. Въ тая книга поколението на Македония ще намѣри образи отъ които то ще черпи поука за нови сили, да твори по-величави дѣла за бѫдащата сѫдба на своята антична страна — *Македония*.

Презъ 1891 год. група ученици, свършили VI и VII класъ на Солунската гимназия, заминахме за столицата на свободното българско княжество, София, за да постжпимъ въ Военното училище. Въ тая група бѣше и неподозирания отъ никого, бждащия ржководитель на бждащата македонска революционна организация, Гоце Дѣлчевъ. Тукъ заварихме още много други младежи отъ Македония, едни постжпили отъ по-раншни години, а други презъ сжщата година. Общото число възлизаше на 50—60 момчета, пръснати по разнитѣ класове. Между младитѣ бѣше и Борисъ Дранговъ, свършилъ V класъ на Софийската гимназия.

Новия животъ въ Военното училище, при все че бѣше подъ една строга, но здрава дисциплина, не бѣ скученъ. Голѣмото пъстро множество отъ юнкери, дошли отъ разнитѣ краища на българското племе и отечество, закърмени съ идеитѣ на дейцитѣ отъ нашето възраждание и освобождение, предадени изключително на наука и военно възпитание, бѣше обладано отъ една жизнерадость и голѣмо съревнувание, забравяйки всѣкакви грижи и умора.

Между насъ, момчетата отъ Македония, сжществуваше голѣма сплотеность и едно голѣмо съчувствие единъ къмъ другъ, а и отъ страна на преподавателитѣ едно голѣмо внимание, особенно къмъ ония, свършили Солунската гимназия, като по-добре подготвени по общеобразователнитѣ предмети. Солунската гимназия се ползуваше съ добро име.

Често, особенно следъ вечеря, при свободно време, ние се събирахме на голѣма група и при една весела атмосфера градехме кули за бждащето. Тукъ се опознавахме по-отблизо и взаимно си въздействувахме чрезъ разговори, спорове и др. Не липсваха и сценки изъ живота на нѣкоя прогимназия отъ по-голѣмитѣ градове на Македония и гимназията въ Солунъ. Явява се младъ юнкеръ, който имитира преподавателя по турски езикъ, Абди или Етхемъ ефенди или пакъ оня по рисувание — Буфети или пакъ нѣкой надзиратель, французинъ, въ пансиона.

Борисъ Дранговъ още тогава пролича съ своя скопски ръстъ, високъ говоръ, на чистъ македонски акцентъ, засменъ, веселъ видъ, откровенъ, прямъ и твърдъ като канара характеръ. При тия другарски събрания той често декламираше съ свойственото му чувство. Любими му бѣха стихотворенията на народния поетъ Ив. Вазовъ за епичнитѣ боеве при Шипка и Сливница. Дранговъ познаваше отлично старата история на българскитѣ царства — какъ, кжде и съ кого българскитѣ царе сж дѣлили мегданъ и до кжде е стигалъ тѣхния кракъ. Той имаше навикъ да казва за старитѣ български войници:

„И крепости страховити
Съ ура превзимали“.

Неподържаемъ бѣше въ декламацията, особенно стихотворението „*Опълченцитѣ на Шипка*“. Отражението на опълченеца отъ Шипка, той виждаше въ войника на Сливница. И когато искаше да го представи въ сжщинската му фигура: разтвори краката, разпери нагоре и встрани ржцетѣ и произнесе двустишието на поета Ив. Вазова:

„При Сливница спре се, като планина
И три дни написа цѣла епопея“.

Центр. Дѣлж. истор. архив

Съ почвание занятията въ младшия класъ Борисъ Дранговъ се прояви като прилеженъ ученикъ-юнкеръ, особено по български езикъ, обща история, тактика, военна история и строевитѣ занятия, както и уставитѣ, обаче, математиката за него бѣше страшилище, а химията считаше нѣкаква тъмна наука.

Още отъ тоя класъ той си достави нѣкои руски книги и ржководства, предимно съчиненията на генералъ Драгомирова по тактика и по обучението на войника. Младшия класъ, кждето предметитѣ бѣха по-вече общеобразователни и математически, Дранговъ мина като срѣденъ ученикъ, обаче, за следнитѣ класове — срѣдни и старши, за него се отваряше голѣмъ просторъ. По много отъ военнитѣ предмети той имаше правиленъ мирогледъ, благодарение грижливото проучване на съчинението на генералъ Драгомирова, особенно „Наука побеждатъ“ на руския полководецъ Суворова. Съчиненията на генералъ Драгомирова бѣха негова настолна книга. Отъ тѣхъ той изучи живота и военния мирогледъ на всички руски военоначалници: Суворова, Кутузова, Багратиона, Дибича Забалкански, Скобелева и пр. Неговия богъ бѣ Суворовъ, чиито остроумни афоризми като: „пуля дура, щикъ, молодецъ“ и др. всички негови подвизи: Тутраканъ, Исмаилъ, Варшава, похода му въ Италия и историческото му отстжпление презъ Алпитѣ, изучваше до въ подробности. Изучвайки предимно рускитѣ военоначалници, той познаваше и всички други капацитети като: Александъръ Македонски, Густавъ Адолфа, Анибала, Юли-Цезара и бога на войната — Наполеона, като дирешe разковничето на тѣхнитѣ победи, въ похватитѣ, прийомитѣ и въ тѣхнитѣ дѣла.

Ваканционното време, между младшия и срѣдния класове, Борисъ Дранговъ използува напълно и съ успѣхъ въ подготовката по тактика и военна история. Въ срѣдния класъ. той се яви добре подготвенъ по тия два предмети, за които се ползуваше отъ руската военна литература. Особенно старание прояви и въ изучавание на руски езикъ. Познанието на езика, особенно, го пристрасти, за ползувание отъ руската литература. А за пояснение на нѣкои въпроси, той отправяше питания къмъ преподавателитѣ. Между многото запитвания, единъ день Дранговъ помоли преподавателя по тактика за разяснение на следния афоризъмъ на Суворова.

„Каждьй солдатъ дложно знятъ свой маньовръ“.

Преподавателя по тактика г. Майоръ Хесапчиевъ, офицеръ отъ 1-и випускъ на военното училище, свършилъ генералъ-щабната академия въ Петербургъ, познаващъ отлично предмета си, разказващъ особено увлекателно, роденъ за преподаватель, спрѣ се до черната дъска, взе тебишира и почна да чертае концентрични разни кржгове до най-малкия — точката въ срѣдата, казвайки: за най-голѣмия кржгъ — „Каждьй главнокомандующи должно знатъ свой маньовръ“, за втория кржгъ: „Каждьй генераль должно знатъ свой маньовръ“ и т. н. до точката въ срѣдата, за която казва: „Каждьй солдатъ должно знатъ свой маньовръ“. Това наглядно пояснение афоризма на Суворова направи особено впечатление на юнкеритѣ и здраво се запечати въ тѣхната память.

По военната история, единъ увлекателенъ предметъ, Дранговъ

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

бѣ най-силния юнкеръ. Руско-Турската война (1877—78 г.), както и наполеоновитѣ войни отъ 1793 до 1815 г. познаваше до пълни подробности.

Срѣдния класъ Дранговъ свърши, като единъ отъ най-силнитѣ юнкери, по която причина бѣ избранъ и назначенъ за взводенъ портопей — юнкеръ.

Въ старшия класъ той изпъкна като единъ бждащъ офицеръ който обещава много. Познавайки принципитѣ на войната, той разбираше правилно всички въпроси по военнитѣ предмети, които въ тоя класъ, почти, всички бѣха военни. А имаше и даръ слово, което го улесняваше много. Преподавателя по военна история, покойния генералъ Сираковъ, тогава майоръ, доволенъ извънредно отъ първитѣ изпити, въ края на годината, канеше г. г. офицеритѣ отъ училището да слушатъ Драгова, когато той разглеждаше нѣкоя операция отъ франко-пруската война (1870 — 1871 г.) и строгата му критика по нея.

Борисъ Дранговъ завърши военното училище съ успѣхъ, който го причисли къмъ първитѣ юнкери на випуска, но единъ малъкъ инцидентъ по служба, както ще видимъ по долу, стана причина той да излѣзе отъ училището последния — стотия човѣкъ на випуска.

Трудолюбието на Драгова бѣше пословично — той никога не губеше времето напраздно, въ никакаква игра не се залаваше и винаги ще го намѣрите, както той имаше обичай да казва, да разговаря съ „началника на киевския воененъ окржгъ, генералъ-адютантъ, генералъ отъ инфантерията, Драгомирова". Бѣше се снабдилъ съ цѣла колекция книжки — помагала по обучението, възпитанието и подготовката на войника. По тѣхъ той изучаваше душата на войника и похвата съ който може да бжде притеглено неговото сърдце. „Показвай, а не разказвай".

Още като юнкеръ, Дранговъ съчиняваше статии по известни военни въпроси, които въ последствие, като офицеръ издаваше.

По душа бѣ добъръ, винаги чистъ, спретнатъ, строгъ къмъ себе си и строгъ спрямо другитѣ, прямъ и твърдъ, даже упоритъ. Всичко у него е въ редъ, но нищо лишно нѣма.

Имаше здрава и развита мускулатура, високъ ръстъ.

Чувството на патриотизъмъ въ него бѣ развито до най-висока степень — заразително. Македония за него бѣ свѣщена земя.

Следъ свършване на старшия класъ, Дранговъ се записа за кавалеристъ, родъ оржжие, който най-много подхождаше за него — „очитѣ и ушитѣ на армията", както той често се провикваше.

Дранговъ познаваше всѣки родъ войска и отдаваше съответното му значение. Силата на всѣки родъ войска, той я виждаше въ умелото използуване отъ началника, при всѣки отдѣленъ случай.

Следъ разпредѣлението на родове оржжие, ние почнахме специалната подготовка, която продължи около петь, шесть месеца, до нашето производство въ първи офицерски чинъ — отъ месецъ юний до първи януарий 1895 год.

Нашето приятелство датираше още отъ младшия класъ, когато почнахме да се ориентираме въ военния животъ и неговата специална подготовка. Борисъ Дранговъ имаше нужда отъ другарь, съ

когото да сподѣля мисли и впечатления. А и избора на такъвъ, благодарение на характера му бѣше строгъ.

Следъ раздѣлянето ни по родове на оржжие — той кавалеристъ, а азъ артилеристъ, единъ сжботенъ день, преди обѣдъ легнали сме въ тревата въ парка на В. училище — отдѣлени отъ пжтя за къмъ училището на около 200 метра, минава помощникътъ на ротния командиръ, капитанъ Б. и ние незабелязвайки го, не му отдадохме честь. Капитанинътъ ни извика и въпрѣки нашитѣ оправдания, че не сме го забелязали и че разтоянието е голѣмо, ни наказа — Драгова 10 дена прость затворъ, защото гледалъ къмъ пжтя и не забелязалъ, а менъ 5 дена. Като взводни старши портопей-юнкери — той на 1-и взводъ отъ 1-а рота, а азъ на 4-и взводъ отъ 2-а рота, никой не поиска да приведе въ изпълнение това наказание, обаче, за да дадемъ примеръ на нашитѣ подчинени, ние решихме да го излежимъ. Въ свободното време отъ занятия, класни и строеви, ние отивахме въ ареста.

Единъ денъ, следъ обѣдъ, юнкеритѣ отъ пехотата отиватъ на показно двустранно учение. Ние, за да видимъ това учение взехме пушкитѣ и влизаме въ строя. Капитанъ Б. идва и поздравява ротата. Дранговъ не отговорилъ на поздрава. Капитанъ Б. който въ момента на поздрава, хвърля погледъ къмъ дѣсния флангъ на ротата, кждето Дранговъ е първия човѣкъ и въ първата редица, забелязва това. Запитанъ отъ капитанъ Б. защо не отговаря на поздрава? Той отговаря: „защото съмъ човѣкъ“. Тоя отговоръ не само смути капитанина, но види се, и го обиди. — Стана едно раздвижване на ротата и всички отправиха погледъ къмъ дѣсния флангъ. Чу се заповѣдьта на капитанина: „идете въ ареста“. Дранговъ взе пушката презъ рамо, излѣзе отъ строя и се отправи право за ареста.

Презъ всичкото време на учението личеше, че капитанъ Б. е неспокоенъ. Предаде ротата на старшия следъ него офицеръ, за да произведе учението, а той нетърпеливо се движеше въ разни направления.

Следъ свършване на учението, азъ веднага отидохъ въ ареста. Тамъ заварихъ Драгова, изулъ се босъ, (той никога не носеше чорапи, винаги партенки) седналъ съ кръстосани крака и чете капиталното съчинение на генералъ Драгомирова по тактика. Още не заговорилъ съ Драгова, ето че пристига и капитанъ Б. Следъ като изпрати менъ въ моята клетка, поиска обяснение отъ Драгова за постжпката му въ строя. Дранговъ не се призна за виновенъ, напротивъ, той изказа доста правдиви, но пъкъ и доста остри думи. Капитанъ Б. разсърденъ и недоволенъ отъ постжпката на Драгова, подава единъ дълъгъ рапортъ и иска най-строгото му наказание.

Още сжщата вечерь дисциплинарния комитетъ се събра на заседание и решава изключването му отъ училището. И действително, още сутриньта на 10. VI 1894 г. стана известно решението на дисциплинарния комитетъ за изключването отъ В. училище Драгова.

Никакви ходатайства и молби не помогнаха за отменение на наказанието. Понеже се предоставяше право на него да си избере полка, кждето да отиде да служи, установихме се да отиде въ 3-и коненъ полкъ, въ Пловдивъ, кждето бѣха подпоручицитѣ: Ефтимъ Китан-

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

чевъ и Диаманди Николовъ, за да прекара по-лесно и чрезъ тѣхното ходатайство да може да се завърне по-скоро въ училището и свари производството ни: Заповѣдьта по училището № 63 § 1 гласеше: „По решение на дисциплинарния комитетъ старшия-портопей юнкеръ Борисъ Дранговъ се лишава отъ портопей-юнкерско звание и се изключва отъ училището съ изпращане въ 3-и коненъ полкъ за доизслужване срока на действителната служба, съ право на производство въ първи офицерски чинъ, по ходатайство на командира на частьта — полка".

Дранговъ не се отчая, нито пъкъ съжаляваше много за това, че е пратенъ въ полка, но въ всѣки случай бѣше му неприятно, обаче, удаде му се случай да опознае отблизо душата на подофицера и войника и тогавашнитѣ отношения между подчиненъ и началникъ. Той схващаше, че атестацията на подчинения, е най-доброто огледало за началника. Дранговъ прекара, като войникъ въ полка точно четири месеца. Сжщевременно, това стоение въ полка на Дрангова даде много материалъ, който той, въ последствие, като офицеръ, разработи и го издаваше въ литературни трудове.

Съ заповѣдъ по училището отъ 11 октомврий 1894 г. подъ № 112, по решение на дисциплинарния комитетъ, Дранговъ бѣ приетъ отново въ Военното училище и зачисленъ по списъцитѣ на старшия класъ, съ поведение 8, като ново постжпилъ юнкеръ. Занятията въ своето темпо вървѣха по родове на оржжие и Дранговъ влѣзна въ групата на кавалериститѣ, ржководена отъ ротмистеръ Кацаровъ. Външно, личеше, че въ него има промѣна. Бѣше станалъ по-мълчаливъ, по-уединенъ, избѣгваше всѣкакви увеселения и събирания, даже и съ своитѣ другари, избѣгваше да говори за минали работи, свободното време прекарваше въ четене на книги на уединено мѣсто. Силно бѣше докоснато неговото честолюбие и бѣше станалъ по-упоритъ въ своитѣ решения. Тоя обратъ въ неговата душа, стана причина на другъ неприятенъ инцидентъ, който за малко щѣше да го лиши отъ производството въ офицерски чинъ. Отпосле се узна, че само застжпничеството на сжщия капитанъ Б. тая опасность е била остранена.

Къмъ края на месецъ ноември или въ началото на декември, юнкеритѣ готвѣха да дадатъ едно представление, на което щѣше да присжтствува и тогавашната княгиня — Н. В. Мария Луиза. По нареждание на началството прибавени бѣха още два номера, като литературна часть въ програмата: „Опълченцитѣ на Шипка", което стихотворение трѣбваше да дикламира Борисъ Дранговъ и „четене на македонски диалектъ" отъ пишущия тия редове. Борисъ Дранговъ отказа да декламира, въпрѣки всички увещания и заплашвания. Той казваше. че, „за да декламирамъ трѣбва да имамъ настроение, а понеже такова липсва, то и нѣма да се явя на сцената". За това негово упорство дисциплинарния комитетъ засѣдава на два пжти, какво наказание да му се наложи. Най-после комитета решава, да бжде произведенъ въ първи офицерски чинъ, но поставенъ, като последенъ — стотии човѣкъ на випуска. Випуска, следъ уволнението на шесть души портопей-юнкери, по едно анонимно писмо, писано до г. военния министъръ (гледай споменитѣ за Гоце Дѣлчевъ), броеше точно сто души.

На 1-и януарий 1895 г. стана производството ни въ първи офицерски чинъ. Дранговъ замина за сѫщия полкъ — 3-и коненъ, Пловдивъ, кѫдето бѣше назначенъ още преди уволнението отъ училището. Съ отиването въ полка, като офицеръ за него се отваряше широко поле за работа.

Понеже моето мѣстослужение бѣше гр. Враца — 2-и артилерийски полкъ, то и не бѣхъ виждалъ Драгова цѣли три години, но бѣхъ челъ доста статии по кавалерийското дѣло отъ него въ военнитѣ списания: „Военни Известия“ и „Воененъ журналъ“ и най-после единъ день прочетохъ Височайшата заповѣдь по военното ведомство № 3-и отъ 21 януарий 1898 г., съ която подпоручикъ Борисъ Дранговъ се превежда отъ 3-и въ 2-и коненъ полкъ въ гр. Ломъ. Следъ нѣколко дена отъ излизането на тая Височайша заповѣдь, получихъ една телеграма, съ която ми се съобщаваше: „на пѫть за Ломъ кѫдето съмъ преведенъ, днесъ минавамъ презъ Враца. Да се видимъ“. Б. Дранговъ.

На обѣдъ, сѫщия день, Дранговъ бѣше въ Враца. Прекарахме заедно цѣлия следъ обѣдъ и следващата нощь. На другия день той замина за Ломъ.

Причината за неговия преводъ е била следната: билъ дежуренъ офицеръ по полка, когато единъ войникъ носелъ една торба съ ечмикъ за кокошкитѣ въ дома на ескадронния командиръ Майръ Х. Дранговъ задържалъ торбата съ ечмика и съ рапортъ я представилъ на командира на полка. Завѣжда се дѣло, по което Дранговъ е свидетель и осѫждатъ ескадрония командиръ. Следъ това командира на полка намира за неудобно стоението на Дрангова въ полка за другитѣ ескадрони командири и поисква превода му въ другъ полкъ.

Промѣна въ Борисъ Дранговъ ненамѣрихъ, напротивъ, бѣше станалъ по-прямъ, по-твърдъ въ характера си, съ установени свои възгледи по служба и дружба, както той се изразявеше и личеше въ него недоволство отъ нѣкои по-стари офицери, въ които имало закоравени похвати, останали отъ рускитѣ офицери. Тѣхното „ничиво“ силно дразнело неговия слухъ. Новото, което времето налагаше, мъчно си пробивало пѫть.

Полемикитѣ между него и подпоручикъ Петъръ Дървинговъ, въ военнитѣ списания, по кавалерийското дѣло, имали за цѣль да раздвижатъ умоветѣ на кавалерийскитѣ офицери и да поставятъ кавалерийското дѣло на по-рационални начала. Дранговъ бѣше вече издалъ книжка — подробна програма — помагало по обучението и възпитанието на войника, която намѣри приемъ и въ другитѣ родове оржжия.

Раздѣлихме се съ благопожелания за бѫдаща ползотворна работа.

Втори пѫть се виждахъ съ Дрангова презъ 1900 г. въ гр. Скопие, когато и той и азъ бѣхме взели отпускъ, като офицери, въ чинъ поручици, да споходимъ близкитѣ си въ Македония. Тамъ при друга обстановка, а и при друга атмосфера, други чувства ни вълнуваха и за други идеали ние мечтаехме.

Това бѣ презъ великденскитѣ праздници, азъ бѣхъ взелъ единъ месецъ задграниченъ отпускъ за въ Турция, да посетя своитѣ близки

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

и да видя Солунъ, кждето бѣхъ прекаралъ младитѣ си години. Минахъ презъ Одринъ, Деде-Агачъ и когато стигнахъ въ Солунъ научихъ, че и Дранговъ е билъ въ Скопие. Тръгнахъ по рано, като му се обадихъ съ едно писмо, кой день ще мина презъ Скопие, да излезе на гарата да се видимъ.

Въ Скопие той ме задържа 3—4 дена, презъ което време показа и Георгьовъ-день. Първия день азъ трѣбваше да направа визита на официалнитѣ власти: началника на гарнизона, единъ старъ дивизионенъ генералъ (ферикъ), който се препоржча, че въ време на руско-турската война 1877-78 год. билъ дружиненъ командиръ въ гр. Берковица и при общото отстжпление, отстжпилъ презъ Петроханъ; градския валия — тогавашния Арифъ-паша, известенъ по своята умраза къмъ българитѣ. Щомъ като влезнахъ при валията, той извика съ високъ гласъ „торджоманъ“. Яви се единъ младъ господинъ, когото по физиономията познахъ. Синъ бѣше на единъ бей отъ Солунъ и презъ 1887-88 г. бѣше ученикъ въ българската гимназия въ Солунъ — единъ класъ по напредъ отъ менъ. Българскиятъ митрополитъ дѣдо Синеси, на когото нарочно трѣбваше да занеса много здраве, ако се отбия въ Скопие, отъ дѣдо Константина — врачанския митрополитъ. Щомъ като заговорихме, край прозорцитѣ мина единъ файтонъ въ който седеше единъ турски офицеръ въ генералска форма. Дѣдо Синеси позна го и каза: „Махмудъ-бей, лива-паша (бригаденъ генералъ) вчера произведенъ, всѣки день идва при менъ“. Стана и го посрещна при вратата съ думитѣ: „сизе гьоренъ бей олуръ“. Пашата хвана дѣсната ржка на дѣдо Синесия, съ дветѣ свои, падна на дѣсното колено и съ една особенна почить, цѣлуна ржката на митрополита. Тоя жесть на пашата и тая почить къмъ единъ християнски духовникъ, направи ми силно впечатление. Дѣдо Синеси ни запозна. Пашата се препоржча като адютантъ на Султана, пратенъ съ други двама паши за разрѣшение единъ споръ на сръбско-турската граница на Косово поле. Генералъ-щабенъ офицеръ, германски възпитаникъ (алеманя тербиети), стажувалъ въ френската армия, владѣялъ съвършенно нѣмски и френски езици, а сега изучавалъ руски и български, Българския езикъ му се виждалъ най-мжченъ съ своитѣ твърди звукове.

Намиралъ удоволствие всѣки день да посещава дѣдо Синесия за да поговори на литературенъ турски или арабски езикъ — Дѣдо Синеси владѣеше тия езици. Пашата изглеждаше че не е по-старъ отъ 34—35 год. Бързото авансирание се е дължело не на нѣкаква фаворизация а по старание и проявени дарби. Между насъ се започна следния разговоръ:

— Като генералъ щабенъ-офицеръ, взехте ли участие въ гръцко-турската война 1897 год.?

— Да, въ щаба на командущий армията.

— Не сте ли вие, който поехте командата на единъ ескадронъ кавалерия въ сражението при Лариса и атакувахте една гръцка дружина?

Очуденъ отъ зададения му въпросъ, той ме запита отъ кжде съмъ научилъ този дребенъ епизодъ?

— Не е дребенъ, защото съ тая решителна атака вие спече-

лихте сражението. Добавихъ му сѫщо, че тоя епизодъ съмъ челъ въ една турска история „Ресъмъ тарихи османе“.

— Вие познавате ли турския писменъ езикъ?

— Да, изучавалъ съмъ го въ българската гимназия въ Солунъ.

Следъ тоя разговоръ, азъ се сбогувахъ съ дѣдо Синесия и него и си отидохъ.

Следъ обѣдъ, непременно трѣбваше да посетя, заедно съ Драгова, българското генерално консулство и руския дипломатически агентъ, известния сърбофилъ Машковъ, запасенъ офицеръ, съ когото Б. Дранговъ бѣше се запозналь и бѣ ходилъ 3—4 пѫти.

Отиването ни при Машкова имаше за цель да му докажемъ, че ония краища, за които той пледираше каузата, следъ ястребовци, че сѫ сръбски — Скопие и Дебъръ, отъ памти вѣка сѫ били български и че никакъвъ сърбинъ нѣма въ тѣхъ.

Въ разговоритѣ съ Машкова ние бѣхме твърде предпазливи, а и той не зачекна никакъвъ националенъ въпросъ. Между другитѣ въпроси Дранговъ го запита: При една война съ Германия имали опредѣленъ човѣкъ за главнокомандующъ. Отговора на Машкова бѣ следния. „При война съ Турция главнокомандующь ще бѫде човѣкъ отъ царската фамилия, защото края ще бѫде победа, другъ е въпроса съ Германия, кѫдето ще се отговаря съ главата, тамъ навѣрно, ще бѫде човѣкъ отъ армията“.

По въпроса за една война между Турция и България, Машковъ каза, че България рискува, защото нѣма крепости въ Тракия, каквато е Одринъ въ Турция, които да здържатъ настѫплението на турцитѣ, докато дойде нѣкой да я подкрепи (вѣроятно Машковъ искаше да каже за сърбитѣ). Дранговъ веднага по тоя въпросъ отговори, че на насъ не сѫ нуждни подкрепления и крепости, защото всѣки нашъ войникъ е като одринската крепостъ. Машковъ следъ като малко се замисли, отговори: „Тогава вие сте непобедими“.

Посещението ни въ българското генерално консулство бѣше сърдечно и мило. Господинъ Нѣдковъ, единъ високо-образованъ и познаващь до въ подробности националнитѣ въпроси въ Македония, правеше впечатление на политикъ и общественикъ. Той намираше, не само желателно, но и задължително щото офицери отъ нашата армия, родомъ отъ Македония да посещаватъ по често своитѣ родни краища.

Това посещение повдига духътъ на мѣстното българско население, и прави впечатление предъ представителитѣ на другитѣ държави.

На връщание, при каменния мостъ, срещнахме една баба, която, като се взре въ насъ, позна Драгова:

— А бе, Борисе, ти ли си бе сине?

— Азъ съмъ бабо, що правишъ, юнакъ ли си?

Бабата се приближи до Драгова, цѣлуна го по образитѣ и го попита: „що се овие работи по тебе бе сине“?

— Съ ова бабо (посочи сабята) ще колимъ келави глави.

Бабата съ нисъкъ гласъ каза: „не само келавитѣ сине, но и свинскитѣ“ „Хайде, да ви дава богъ здраве и сила. С’Богомъ“.

ЦЕНТР. ДЪРЖ
ИСТ

Вечерьта посетихме българския пансионъ, който се помещаваше въ едно здание на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ. Съседно здание бѣше сръбското агенство. Заварихме ученицитѣ да играятъ хоро въ двора и една група пѣятъ пѣсеньта:

„Ой, Милане, шумадийска свиня,
Швабска слуга българска робиня,
Кога си билъ за бой ти способенъ,
Що не избавишъ свой народъ поробенъ,
Що не смисли за Домнена-нина,
И за Призренъ стара царевина.
Иошъ по жално за Косово равно,
Дето Лазаръ стени тамо ядно,
Тамъ сѫ стари сърбски паметници.
Царь Душана и Света Дечана".

Друга група ученици пѣятъ:

„При Сливница, Драгоманъ,
Катъ разбихте сръбски станъ,
После праща Кралъ Миланъ,
За примирие . . . . . "

Следъ хорото ученицитѣ влѣзнаха на занимание, дето Б. Дранговъ не се въздържа да не държи една речь, пропита съ най-голѣмъ патриотизъмъ. Единъ ученикъ стана и при едно повишено настроение — отговори и къмъ края на речьта си разгърна палтото си и каза: „Тукъ има ученици, но тия ученици сѫ и такива". Подъ палтото прилича пистолетъ и кама.

На следния день бѣ Георгьовъ-день. Скопяни излизатъ вънъ отъ града на съборъ. Тамъ сѫ и всички български ученици съ учителитѣ си. По една време забелезани бѣха отстрани 2—3 ученици отъ сръбското училище. Българскитѣ ученици веднага ги подгониха и само намѣсата на Дрангова предотврати една голѣма неприятность. Личеше умразата къмъ всичко не само сърбоманско, но и сръбско, докарано отъ Сърбия (повечето отъ ученицитѣ — момчета и възрастни момичета, били докарани отъ Сърбия). бѣ толкова голѣма въ Скопие, че честитѣ скандали и побойща били обикновено нѣщо.

Единъ день следъ Гергьовденъ, ние трѣбваше да си заминемъ. На гарата бѣше излѣзналъ почти цѣлия градъ, Перонътъ бѣше заприщенъ, отъ мѫже, жени, деца, учители и ученици. Между публиката личи и руския агентъ г. Машковъ. Преди тръгване на трена отвсѣкѫде се чуватъ благопожелания за повторно дохождане. Дранговъ бѣ се спрѣлъ на стѫпалото на вагона, вперилъ въ изпращачитѣ своя орловъ погледъ, почти забравилъ себе си и где се намира, схванахъ, че искаше да говори. Познавайки неговата психика, азъ го задържахъ, но въпрѣки това, той се задоволи да каже само: „ще додемъ така" и потупа съ лѣвата ржка саблята. Машковъ, който бѣше наблизо, забеляза това и веднага се обърна къмъ насъ: „моля внимание, господа"! Въ тоя моментъ, презъ публиката се задава полицейския приставъ отъ гарата и се отправи право къмъ насъ. Машковъ изстръпна и веднага промени физиономията на лицето си. Приставътъ, съ когото се запознахъ още при дохождането ми въ Скопие, родомъ отъ гр. Берковица, дойде при насъ и на

чистъ български езикъ пожела ни „добъръ пжть“, ржкува се и ме помоли да занеса много здраве на баща му, когото познавахъ. Тренътъ тръгна и отъ хиляди гърла се понесе громко „ура“.

Съ насъ пжтуваше и единъ студентъ отъ софийския университетъ, родомъ отъ гр. Велесъ, който бѣше дошелъ за Великденъ да види домашнитѣ и годеницата си. На пжть за Велесъ сърбитѣ му правили голѣми пречки и страхувайки се на връщане да не му правятъ още по-голѣми неприятности, присъедини се къмъ насъ. Подъ впечатлението на изпращането ни отъ Скопие, ние дълго разговаряхме въ трена и безъ да усѣтимъ стигнахме границата — гара Ристовацъ.

Тукъ сърбитѣ, като видѣха, че сме български офицери, не ни провѣриха даже и паспортитѣ. На гара Враня трена стоя $^{3}/_{4}$ часъ. Ние не слѣзохме отъ трена, а спрени до единъ прозорецъ, наблюдавахме. Предъ гарата, около една маса, бѣха насѣдали 4—5 души сръбски офицери, единъ цивиленъ и една дама. Цивилниятъ свирѣше на флейта, а всички останали пѣеха сръбски пѣсни и като припѣвъ на тия пѣсни, пѣеха на чистъ български езикъ:

Хубава си моя горо,
Миришешъ на младость,
Но вселявашъ въ сърдцата ни,
Само скърбь и жалость.

Това ни направи впечатление и колкото и да не искахме да се показваме, ние се подадохме навънъ презъ прозореца. Сръбскитѣ офицери ни забелязаха. Дзама отъ по-младитѣ веднага се впустнаха къмъ трена, дойдоха при насъ и съ изрази, каквито, обикновено, употрѣбяватъ сърбитѣ: „О, брача бугари, полюбимо се“, поканиха ни да слеземъ и седнемъ при тѣхната компания, да пиемъ по чаша пиво.

Тая работа насъ не ни бѣше желателна, но отъ учтивость трѣбваше да отстжпимъ. Въ компанията имаше единъ ген.-щабенъ майоръ, който на стажъ, командувалъ дружината въ гр. Враня и сега билъ назначенъ за началникъ щаба на кавалерийската дивизия въ Бѣлградъ. Имаше още двама капитани — единия отъ които — новия дружиненъ командиръ, се препоржча, че познавалъ София, а и него сж го познавали отъ посещението, което направилъ съ други офицери, преди една година време, когато на облогъ изпилъ едно буре бира, — другия капитанъ, ротенъ командиръ. Присжтствуваха сжщо двама поручика. Цивилниятъ билъ запасенъ офицеръ, а дамата — сръбска дама при весела компания. Следъ обикновенитѣ приветствия и запознавания ние помолихме господата да ни освободятъ, да не би да пропуснемъ трена — за претекстъ, позвайки душата на сръбскитѣ офицери въ разговоръ и пиене. Обаче, веднага ни се отговори, че време има и че и тѣ изпращатъ своя старъ дружиненъ командиръ, който ще пжтува за Бѣлградъ.

Веднага последваха поржчки за пиене бира и пѣние на пѣсни. Единъ отъ офицеритѣ при припѣва: „хубава си моя горо“ каза: „вие българитѣ имате пѣсень на пѣснитѣ, обаче не я ценитѣ, както би трѣбвало — вѣроятно, не схващате нейната хубость, защото ви е станала обикновена пѣсень“.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

На въпроса отъ где сме родомъ, Дранговъ отговори: „другарътъ ми е отъ Дебъръ, студента отъ Велесъ, а азъ отъ Скопие — *чисти български краища*“. Казаното отъ Дрангова бѣше досущъ вѣрно, но поясненията накрая, изказано доста подчертано, излѣзе като кисела краставица, мезе за бирата. За да загладя смущението, което явно пролича въ г. г. офицеритѣ, азъ пренесохъ разговора за службата въ гарнизона и неговия съставъ. Поясненията, които даде новия дружиненъ командиръ, бѣха задоволителни. Гарнизонътъ ако и малъкъ — една дружина, но има и служба — полезна и дружба-завидна. Всичко това той каза, се дължи на моя предшественикъ, господинъ майора, на когото му даваме дума, че ще ги запазимъ, като споменъ за него.

Щомъ наближи времето за тръгване на трена, младитѣ офицери поискаха отъ новия дружиненъ командиръ разрешение да дойдатъ до Нишъ, отъ една страна да изпратятъ майора, а отъ друга — да погуляятъ съ насъ въ Нишъ и сутриньта пакъ ще бждатъ въ Враня.

Въ трена всички влѣзохме въ едно второкласно купе. Разговора ни бѣ за Македония, въпрѣки заявлението отъ наша страна, да прекратимъ да говоримъ на тая тема, защото е обидно за насъ и за населението въ Македония — не сме ние, които ще го направимъ отъ сръбско на българско; то си е такова, каквото си е било отъ памти вѣка — българско. Борисъ Дранговъ, както често пѫти имаше обичай да казва: „не видържалъ“ каза: г. г. Македония е на това — и потупа съ лѣвата ржка саблята си. Въ тоя моментъ азъ изтръпнахъ отъ тая невъздържаность.

Офицеритѣ промѣниха физиономитѣ си, а единъ отъ тѣхъ каза: „ако е въпроса до война, ние сме два пѫти по-малки отъ васъ, но ние искаме това да стане по споразумение.

Майоръть, който до тогава нито дума не бѣше продумалъ въ всичкитѣ ни разговори и мълчанието на когото ни направи впечатление, взема позата на старши началникъ и съ доста строгъ тонъ каза: „господа, запрещавамъ разговоръ на тая тема, въ противенъ случай ще влѣза въ своитѣ права“.

Следъ това прекжсване на тоя нежеланъ отъ насъ разговоръ, майоръть разрѣши да се пѣе. Тренътъ, обаче, бѣше стигналъ моста на р. Българска Морава и къмъ 9 часа следъ пладне влѣзна въ гарата на гр. Нишъ.

Съ майора, който продължаваше пѫтя за Бѣлградъ, се збогувахме доста любезно при взаимни благопожелания. Борисъ Дранговъ, при това, изказа съжаленията си, че като офицери отъ единъ родъ оржжие — кавалерията, не имъ се удало възможность да размѣнятъ мисли по кавалерийското дѣло. Следъ пристигането ни въ София научихме, че майоръть билъ синъ на единъ българинъ отъ костурско, заселенъ отдавна въ Сърбия.

Въ Нишъ слѣзнахме въ единъ хотелъ, гдето долния етажъ бѣше кафе-ресторантъ. Компанията стана по-голѣма, понеже присъединиха се и други сръбски офицери, между които имаше двама поручици отъ гвардията. Следъ обикновенитѣ опознавания, които обикновено следватъ въ такъвъ случай, почна се веселието — пиене

и пѣние. Дойдоха и нѣколко дами — сърбитѣ само така разбиратъ веселието пълно.

Ние се мъчехме да не превишимъ мѣрката и бѫдемъ трезви презъ всичкото време. Единъ поручикъ отъ гвардията, при едно повишено настроение, увещава ни да склонимъ за подѣлба на Македония, като че ли тая операция зависеше отъ насъ. Веднага ние отговорихме, че ако имъ е приятно нашето присѫтствие, нѣма да се отваря въпросъ за Македония, въ противенъ случай ще бѫдемъ принудени да си вземемъ сбогомъ и се раздѣлимъ.

Веселието продължи до къмъ срѣдъ нощь, когато ние поискахме разрешение да се оттеглимъ за да отпочинемъ до 3 часа сл. пладне, когато трѣбваше да отпѫтуваме. При раздѣлата ни единъ сърбски офицеръ вдигна чаша и каза: „Господа, да вдигнемъ чаша и пиемъ за братско съседство, братско разбирателство и освобождение на наши братя, намиращи се подъ чуждо робство". Борисъ Дранговъ, доминиращъ всички съ своя рѫсть, пронизващъ всички съ своя орловъ погледъ, привлекълъ вниманието на цѣлия салонъ съ своя гласъ, отговори: „Господа, дългъ ни е да благодаримъ за гостоприемството ви и ще ни бѫде приятно да се отплатимъ при случай. Всѣки народъ има свои идеали. Нашитѣ идеали сѫ санкционирани отъ историята, етнографията, сѫщо и съ международни договори и конференции, като така тѣ сѫ за насъ светиня. Значи, Македония за насъ е светиня. Вашата светиня вие я знаете. На тия начала искайте братско разбирателство. Двама български офицери, родомъ отъ Скопие и Дебъръ ви казватъ сбогомъ".

Сѫщия день следъ обѣдъ, ние вече бѣхме въ София, дето трѣбваше да останемъ и следующия день, понеже имахме поржчения, които трѣбваше лично да предадемъ на Борисъ Сарафовъ отъ В. М. Р. О.

Следната 1901 г. видѣхъ Борисъ Дранговъ въ гр. Ломъ. Той бѣше се оженилъ. Полкътъ, въ който служехъ като адютантъ, произвеждаше артилерийски стрелби и на 2 августъ бѣхме въ Ломъ, дето се предвиждаше стрелба съ артилерийско отдѣление. Единъ следъ обѣдъ Дранговъ ме посети на бивака — височитѣ западно отъ града. Тукъ ние се разговаряхме въ продължение на 2 часа. Разговорътъ се въртеше все около службата и занаятията въ полковетѣ, въ които служехме. За себе си той каза, че повечето време прекарва дома. Доставилъ си доста книги и прекарва изключително въ четене. Показа ми и рѫкописа на една книжка за войника, която скоро щѣлъ да издаде. По отношение тактическитѣ занаятия въ полка, които завеждалъ генералъ-щабния майоръ М., пратенъ за стажъ, произнесе се доста остро, защото се водили доста неумѣло и все по стари и изтъркани начини.

— Миренъ, казваше Дранговъ, никѫде не стоя и тукъ съмъ въ голѣмъ конфликтъ; критиката ми е строга и открита, по която причина вече имамъ едно-две напомняния да се държа субординарно „Молчатъ, неразсуждатъ", стара изтъркана фраза, която е трѣбвало да остане въ забвение, заедно съ руската палка, като се забрави и това че „кавалерия скачетъ, какъ хочетъ". Голѣма часть отъ офицеритѣ прекарватъ въ летаргия и игри на карти. Имамъ намѣрение да се явя на конкурсъ за следване генералъ-щабна акаде-

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

мия. Това ще сторя следната или втората година. Да си вървя, че имаме нощно учение.

— Виждашъ ли, казвамъ азъ, разставенитѣ цеви по източнитѣ гребени на града? Утре, къмъ 6 часа, тия 18 гърла надъ града ще бълватъ огънь — ще се произведе стрелбата и ще заминемъ въ посока на село Габровница. Преди да тръгнемъ въ походъ за производство на стрелбитѣ, командирътъ на полка г. полковникъ Шишковъ поиска разрешение, да произведемъ стрелба по плотини по Дунава, но не ни разрешиха, защото може да протестиратъ ромънята. Но, ако онова не ни разрешиха, то това не може да ни запретятъ. Снарядитѣ ни, може би, нѣма да видятъ, но изстрелитѣ ще чуятъ. Ломъ е щастливъ да види тая стрелба надъ самия градъ. Това ще бѫде една илюзия за стрелба надъ наши войски. Миналата година сѫщо такава стрелба правихме въ Плѣвенъ.

Дранговъ отговори: „Това е отлично. Утре ще бѫда тукъ и ще погледамъ, що може да стори „родъ оржжие которое решаетъ судби народи и государства“. До виждане“ . . . . . .

Сутриньта къмъ 6 и пол. часа преди пладне, дадоха се два ялови артилерийски изстрела — сигналъ за тревога. Следъ 15—20 минути стрелбата почна. Цѣлиятъ градъ се раздвижи, вслушанъ въ свиренето на снарядитѣ и наблюдаване на стрелбата. Стрелбата се свърши за по-малко отъ 15 минути и полкътъ тръгна въ походъ, изпратенъ доста сърдечно отъ офицеритѣ и гражданитѣ.

Събитията презъ 1903 г. въ Македония — Илинденското въстание, повлекоха и Драгова въ редоветѣ на възстаницитѣ. Дранговъ бѣше единъ отъ ония, които бѣха всецѣло предадени на организацията и при тия събития неможеше да бѫде спокоенъ отъ да не вземе активно участие. Той броди, като обикновенъ въстаникъ македонскитѣ планини, отъ 18 августъ до 4 септемврий. Следъ потушаването на възстанието, трѣбваше да се върне съ пълно нравствено удовлетворение, че е изпълнилъ своя дългъ къмъ своята родина. Такивато офицери Военното Министерство ги показваше въ отлъчка отъ частьта безъ разрешение — въ Македония. Считаха се безъ право на заплата и не се зачита въ срока, като изслужено време за производство въ следующия чинъ.

Презъ 1904 год. виждахъ Дранговъ на конкурса въ София за следване генералъ-щабна академия, дето бѣхме се явили и двамата. Дранговъ бѣше подготвенъ отлично по военнитѣ предмети, изключая математиката, която висѣше надъ него като Демоклиевъ мечъ. Задачитѣ, които дадоха на конкурса, бѣха доста трудни, по които Б. Д. реши малка часть отъ тѣхъ. Майоръ Стойковъ, който наблюдаваше работата на конкурентитѣ, попита Дранговъ: „Какъ отива работата“. Дранговъ отговори; „Начало дурно, посмотримъ конецъ“. Вѣрно, началото за Драгова бѣше лошо, но краятъ добъръ. Той попадна въ ония, които взеха ваканциитѣ, и заминаха за Русия-Петербургъ.

Следъ тая раздѣля Драгова не бѣхъ виждалъ дълго време. Той свърши генералъ-щабната академия и се завърна отъ Петербургъ съ чинъ капитанъ.

Единъ день следъ демобилизацията, въ края на злополучната 1913 год. срещнахъ Дранговъ въ София и двамата вече въ чинъ

майори. Азъ бѣхъ се завърналъ отъ Германия и Франция, дето бѣхъ отишълъ като членъ въ една артилерийска комисия по преглеждане на новитѣ артилерийски материали, предимно за планинската артилерия. Срещата бѣше неочаквана, но сърдечна и продължителна. Преживенитѣ събития бѣха сложили силенъ отпечатъкъ върху душевното състояние на Борисъ Дранговъ. Той, като че ли бѣше една сѣнка отъ оня Дранговъ, когото познавахъ отъ по-рано — физически ослабналъ, духовно съсипанъ. При срещата азъ за моментъ бѣхъ въ недоумение, какъ да заговоря и какъвъ въпросъ да му задамъ, още повече знаейки неговия характеръ да се обажда винаги първъ отдалечъ на високъ гласъ. Схванахъ момента, че азъ трѣбваше да го приветствувамъ, но не по служебенъ дългъ, а по съчувствие и затова заговорихъ: „Здрасти, Дранговъ, радвамъ се много, че те срещамъ".

„Да бждемъ здрави и търпеливи, за да издържимъ, не поражения, а позоръ" — отговори Дранговъ, като подчерта силно думата „позоръ".

Отбихме се въ една гостилница и заприказвахме за своитѣ преживѣлици напоследъкъ. Азъ му разказахъ за мобилизацията въ Берковица, участието ми въ родопския отрядъ, стигането ми на Чаталджа, прехвърлянето ми на солунския фронтъ, отстжплението и края — реокупиране на Кърджали и заминаването ми въ комисията.

— Кажи ми нѣщо за Германия и Франция, какви впечатления извлече оттамъ — попита Дранговъ.

— Всѣки народъ си има своитѣ голѣми положителни качества и недостатъци — отговорихъ азъ — Германскиятъ народъ, напримѣръ е жизнеспособенъ — а държавната имъ организация — желѣзна, съ една народна дисциплина; пълно съзнание — първо за дългъ, а следъ това за права, които дохождатъ сами по себе си, безъ нѣкой да предявява претенции за тѣхъ. Нашитѣ проиграни успѣхи и нашата катастрофа намиратъ видимо съчувствие у германския народъ и удивление въ нашата издържливость. Напротивъ въ Франция личи злоба, ненависть.

Борисъ Дранговъ се замисли за моментъ, спре върху ми своя погледъ, въздъхна издълбоко и съ единъ тонъ, който издаваше цѣлата негова душевна болка, каза:

— Драги Стаматовъ, азъ нѣма да ти описвамъ своята работа въ тая злополучна война. Бѣхъ началникъ щаба на 1-а бригада отъ 1-а дивизия. Нашия планъ на войната бѣше отличенъ, но безобразно изпълненъ и ако има успѣхи въ военнитѣ операции, то тѣ се дължатъ не на щабоветѣ, а на храбростьта и на самоотверженостьта на нашитѣ войници. Всѣки родъ оржже даде това, що можеше и що неговия началникъ знаеше. Ако договора за подѣлба на Македония е петно въ историята на българската политика, то военната конвенция, сключена отъ бездарни личности, за разпредѣление състава и силитѣ на военнитѣ театри, като се знаеше миналото и сегашното домогване на нашитѣ съюзници, е позоръ на военно невежество. Четири военни театри съ четири главни самостоятелни щабове, противоречиви по: идеи, цели, домогвания и значение задачи, е нечуванъ скандалъ въ военната история. Въ коя кампания на историята

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

29

може да се намѣри дълготраенъ съюзъ на такива начала? Никоя.

Ние, държейки бика за рогата, дадохме право на съюзницитѣ ни да си играятъ съ насъ и да кажатъ старата поговорка: „българинътъ по сила е юнакъ, но по умъ не само е слабъ, но и глупавъ". Ще си кажемъ думата по тия жизнени въпроси, безъ да щадимъ когото и да е, па ако ще: „я . . . на две, я . . . на четири". Сега . . . „търпежъ му е майката". Но стига толкова. Утре заминавамъ за Пашмаклѫ, кѫдето съмъ пратенъ, по наказание, за дружиненъ командиръ и даденъ подъ сѫдъ за обида началникъ-щаба на армията: Въ свещената сграда на сѫда ще се каже думата.

Сѫдътъ оправда Дрангова.

Презъ 1916 година научихъ, че Борисъ Дранговъ е назначенъ началникъ на запасната офицерска школа въ Скопие. Отъ Пелистеръ върха Гарванъ съ една картичка поздравихъ го съ тая деликатна и висока длъжность. Отговорътъ му бѣше лакониченъ: „претърпевши до конца спасенъ будетъ. Духътъ на Самуила и насъ зове тамъ".

Скоро следъ това Дранговъ изпрати отъ Скопие своитѣ възпитаници на фронта, за да се запълнятъ мѣстата на ония, които бѣха излѣзли отъ строя, а той следъ закриването на школата, замина като началникъ щаба на 1-а дивизия. Но, активенъ, какъвто бѣше, скоро тая служба му се видя тѣсна за неговата енергия и помоли да бѫде назначенъ въ строя. Тази му молба веднага биде изпълнена и биде натоваренъ да командува 9-и пехотенъ полкъ на южния фронтъ. Съ появяването и съ личния си примѣръ, Дранговъ въ строя внесе нова струя на високъ духъ. Дранговъ бѣше отъ тия, които бѣха убедени, че командирътъ, ако развие една искрена дейность въ своята часть, то силата на тая часть може да се удвои и утрои. Това начало той извличаше отъ примѣритѣ на неговия богъ — Суворова, когото Екатерина Велика изпраща въ подкрепа на обсадния корпусъ въ Варшава съ думитѣ: „изпращамъ 20,000 армия и Суворова".

Но провидението не даде на Дрангова възможность да се прояви въ пълната си сила като началникъ. Той свърши все пакъ съ това, на което учеше своитѣ подчинени.

Слухътъ, че Борисъ Дрангово е тежко раненъ отъ артилерийски снарядъ, а следъ това, че е починалъ отъ кръвоизлияние и е погребанъ въ родния си градъ Скопие, мина като зловеща свѣткавица по цѣлата бойна линия.

Сѫдбата на силнитѣ духове е такава. Дранговъ възеличи още повече своето име съ смъртьта си предъ олтаря на отечеството, онова отечество, което той обичаше повече отъ себе си и за което винаги отъ дълбочината на своята душата казваше:

„Македонио, ако те забравя
Езикътъ ми да онемѣе
И нека въ душата ми
Проклятие вѣчно да тегнее...

Въ смъртьта на Борисъ Дранговъ има нѣщо, величествено и въ нея се очертава една висша добродетель, която не трѣбва да забравяме. Б. Дранговъ, който олицетворява македонския бълг. духъ е олицетворение на непреклонимата воля, предъ която нашия поробитель нѣма покой и съ която единъ день ще прогонимъ потисника далечъ отъ родната ни земя.

Много има да се пише за Дранговa, за да се даде приблизително очертание на неговата величава фигура. Следната характеристика отъ Петъръ Глушковъ, която намираме въ в. „Независимостъ“ бр. 3298 отъ 14 юний 1932 г., ако и твърде кратка, обхваща важни линии отъ неговия мощенъ духъ, затова я помѣстваме тукъ изцѣло.

Борисъ Дранговъ.

Като вчера бѣше, когато съ наслада гледахме ненагледния левентъ юнакъ, когато се възхищавахме отъ неговата мжжественость и плачехме подъ сладкитѣ звуци и правдиви думи на неговата пламенна речь. Помня, когато на единъ праздникъ, като началникъ на школата за запасни офицери въ Скопие, разплака десетина хиляди слушатели, между които и пишущия тия редове. Како вчера бѣше, а цѣли 15 години сж се изминали, откато престана да тупти сърдцето, което винаги бѣ туптѣло въ съзвучие съ копнежитѣ и страданията народни. 15 години се изминаха и още не сме го забравили и не ще го забравимъ ние, които го познаваме, бѣхме го оценили и очаквахме деньтъ да заеме той мѣстото, което заслужаваше. Притежаващъ всички човѣшки добродетели, идолъ за войницитѣ, които бѣха готови да мратъ за него, ораторъ съ омайващо и завладяващо слово, смѣлъ, уменъ и дисциплиниранъ, той бѣше предназначенъ за голѣмъ водачъ. Не бѣше отъ импулсивнитѣ натури, които бързо узрѣватъ и бързо увѣхватъ. Борисъ Дранговъ бѣше китка отъ всички физически и душевни красоти, китка, която бавно се развива, цъвти и благоухае съ растяща съ годинитѣ сила.

Борисъ Дранговъ бѣ човѣкъ на дълга. което е голѣма рѣдкость днесъ, когато всѣки смѣта себе си достоенъ за министъръ. Дългътъ у него бѣ смисълъ въ живота. Вѣренъ на него, той умрѣ. Изпълненъ съ него, той бѣше въ състояние да даде животъ, да одухотвори всѣко обществено начинание. Учейки подчиненитѣ, като пълководецъ-педагогъ, за тѣхнитѣ задължения, съ своя животъ даваше примѣръ на това, що учеше. И завърши земния си животъ съ върховния примѣръ — какъ се умира за отечеството, заставайки смѣло предъ гърлата на неприятелскитѣ орждия. Той можеше да живѣе, трѣбваше да живѣе, но умрѣ поради злобата на завистници. Успокоиха се гузнитѣ, задоволиха се дребнавитѣ, издигнаха се нищожествата, точно тъй, както подъ мракътъ и сѣнкитѣ, въ влагата и миазмитѣ виреятъ мухълътъ и червеитѣ.

Ако Дранговъ бѣше станалъ отъ гроба и видѣше, кой му държи „прочувствена“ речь на панихидата следъ 15 години отъ смъртъта му, би се върналъ наново да мре.

Има таланти, има гении, които избухватъ и се развиватъ предъ трѣсъцитѣ и огъня на стихиитѣ, като Мусолини и Мустафа Кемалъ. Но тѣ, докато не сж извикани отъ събитията да играятъ историческа роль, не се различаватъ отъ множеството. А когато се проявятъ, ставатъ недостжпни за жилото на злобата и завистьта. Борисъ Дранговъ бѣ отъ редкитѣ личности, които се развиватъ нормално и сигурно и съ своитѣ превъзходства завладяватъ почва. Затова тѣ ставатъ прицелна точка на нищожествата и сж изложени на преждевременна смърть.

П. Глушковъ

Сканирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres